

DİYARBAKIR'DA GÖÇ BAĞLAMINDA KADIN DİNDARLIĞI

Abdussamet KAYA *

Özet

Göç, toplumsal değişimin temel nedenlerinden bir tanesidir. Toplumsal değişimin dini hayata çeşitli yansımalarının olduğu açıktır. Diyarbakır, son otuz yılda, başta güvenlik sorunları ve ekonomik nedenlerle olağan üstü bir göç tecrübesi yaşamıştır. Bu göçler çok ciddi siyasi, sosyal ve ekonomik çalkantıları da beraberinde getirmiştir. Göçten en fazla etkilenenler kadınlar ve çocuklardır. Göç sonrasında kadının dini hayatı değişmektedir. Ekonomik şartlar, toplumsal kabul, yerleşilen mekân, eğitim imkânlarından yararlanabilme gibi faktörler kadının dini hayatındaki değişimin yönünü ve yoğunluğunu belirleyebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Göç, Kadın, Dindarlık.

Woman Religiosity in The Context of Migration in Diyarbakır

Abstract

Migration is the one of the reason of the social change. It is obvious that the social change has some reflections on the religious life. Diyarbakır has gone through a hard migration process in last thirty years, because of the security problems first and the economic causes. This migration processes brought about some political, social and economic unrests. Most affected groups by migration are the women

* Öğr. Gör., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

and children. Woman’s religious life changes after migration. The factors like economic conditions, social assent, settlement and education opportunities determine the direction and intensity of the women’s religious life.

Key Words: Diyarbakır, Migration, Woman, Religiosity.

Giriş

Temel toplumsal kurumlardan biri olan din, toplumun diğer kurumlarında meydana gelen değişimlerden etkilendiği gibi aynı zamanda onları etkileme potansiyeline de sahiptir. Göç, toplumun demografik yapısı ve toplumsal süreçler üzerindeki etkileri itibariyle önemli sosyal hadiselerden biridir. Medeniyetlerin inşasındaki motivasyonun oluşumunda olduğu kadar inhitatında da göç olgusunun ayrıcalıklı bir yeri olmuştur.¹ Toplumsal alt üst oluşları da netice veren göçün dini hayata yansımalarının olduğu sosyolojik bir gerçektir. Bu çalışmada, göçün kadın dindarlığına etkileri Diyarbakır bağlamında araştırılmıştır.

Göç ve Kadın: Riskler ve İmkânlar

Göç olgusu, dünyada olduğu gibi ülkemizde de toplumsal dinamiklere olan potansiyel etkisi nedeni ile çok yönlü araştırmalara konu olmaktadır. Ancak ana akım göç literatüründe kadınlar çoğunlukla göz ardı edilmiştir.² Son dönem kadın çalışmaları bağlamında yapılan araştırmalarda kadınların göç deneyimlerine daha fazla yer verilmektedir.

Türkiye iç ve dış göç süreçleri açısından çok zengin tarihsel, kültürel ve toplumsal deneyimlere sahip bir ülkedir. Türkiye’de ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak hızlı bir değişim süreci

¹ Ali Şeriati, *Medeniyet ve Modernizm*, çev: Ahmet Yüksek, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 65; Ali Şeriati, *Her Hicret Bir İnkılâptır*, çev: Hasan Elmas, İhtar Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 29.

² Tahire Erman, “The Meaning of City Living for Rural Migrant Women and Their Role in Migration: The Case of Turkey”, *Women’s Studies International Forum*, (1997), Vol. 20, No. 2, s. 263-273.

yaşanmaktadır. Bir tarafta AB üyeliği yolunda gerçekleştirilen reformlar ve yaşanan ekonomik gelişmeler, diğer taraftan baş gösteren toplumsal çalkantı ve gerilimler bu sürecin sancılı bir ortamda işlemekte olduğunu göstermektedir. AB uyum yasaları paralelinde tartışılan zorunlu din dersi ve kamu kurumlarında başörtüsü serbestliğine ilişkin uygulamalar, Kürt sorunun çözümünü amaçlayan milli birlik ve beraberlik projeleri (Kürt açılımı) gibi etnik ve dini temelli siyasal açılımlar, yine etnik ve dini hassasiyetlere sahip farklı kesimler arasında gerilimli süreçlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Her yönüyle sosyal bir harmanlanmayı beraberinde getiren göç olgusunun bahsedilen toplumsal sıkıntılardaki rolü ise tartışılmaya devam etmektedir.

Türkiye’de 1950’li yıllarda hız kazanan kırdan kente veya doğudan batıya göç olgusu, son otuz yılda Doğu ve Güneydoğudaki PKK gibi etnik veya Hizbullah gibi din temelli şiddet olaylarının da etkisiyle olağanüstü boyutlarda seyretmiş, göç alan şehirler belediyecilik hizmetleri bağlamında alt yapı ve kentlilik kültürü bağlamıyla üst yapı olarak köklü sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu durum birçok sorunu gündeme getirmiştir. İşsizlik, çarpık şehirleşme, suç oranlarındaki artış, eğitim ve sağlık sorunları gibi problemler bunlardan bir kaçıdır.

Göçün kadın ve onun dini hayatı üzerindeki etkileri son yıllarda sosyoloji/din sosyolojisi çalışmalarında daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Bu çalışmalardan bazılarında göç olgusu – özellikle Güneydoğudaki zorunlu göçü merkez alan kadın çalışmalarında- kadınlar açısından sadece olumsuz sonuçlarına odaklanılarak araştırılmıştır. Bu çalışmalarda şehrin kadına sağladığı ve kadını *güçlendiren* imkânlar göz ardı edilmiştir.

Göçün kadına yönelik etkilerini tek boyutlu olarak salt olumlu veya olumsuz olarak değerlendirmek bilimsel sosyal yaklaşımla bağdaşmaz. Göç kararının alınış biçiminden, göç sonrası yerleşilen mekânın sosyo-kültürel durumu ve göçmenlerin toplumsal kabul niteliğine, geride bırakılanların değerinden, ulaşılan eğitim, sağlık,

alt yapı hizmetleri ve ekonomik imkân(sızlık)lara kadar birçok faktör göçün kadınlara etkilerinin niteliğini belirleyebilmektedir. Örneğin şehirde kitle iletişim imkânlarından daha yoğun olarak faydalanabilmesi kadının kültürel altyapısını geliştirmekte, bu da onun bireysel hak ve özgürlükleri konusunda daha talepkâr davranmasında ve kendisine biçilen geleneksel statü ve rollerin çevrelediği sınırların aşınmasında etkili olmaktadır. Öte yandan kadının kırsalda üretime olan katkısı, onun statüsünde kısmi iyileşme sağlarken, -örneğin hayvan veya küçük ölçekli tarım arazisi satımında kadının kararı da etkili olabilmektedir- özellikle Doğu ve Güneydoğudaki küçük şehirlerde işsizlik ve yoksulluğun etkisiyle kadın çoğu zaman üretim sürecinden koparak salt tüketici konumuna düşmekte ve buna bağlı olarak aile içindeki sosyal statüsü de bundan olumsuz etkilenmektedir. Öte yandan kadının ev temizliği veya tarım işçiliği gibi ekonomik etkinliklerle aileye maddi katkı sağladığı durumlarda ise, aile içi statüsü nispeten güçlenmektedir.

Göç ile birlikte kırsal değerler kente taşınmakta ancak bu değerlerin yaslandığı doğal, ekonomik ve sosyo-kültürel evren parçalandığı için söz konusu değerler setini oluşturan sistemin bütünlüğü içinde çeşitli gerilim alanları oluşmaktadır. Bazı değerlerin kentsel ortamda geçersizleşmesi ve onların yerine yeni değerlerin ikame edilememesi bir anomi durumunu netice verebilmektedir. Özellikle orta yaş üstü göçmenler, dini ve kültürel değerlerin bu hızlı 'dejenerasyonu' karşısında endişelenmekte ve bazı sembolik görüntüler ekseninde daha fazla muhafazakârlaşmaktadır. Kadın, olumsuz olarak kodlanan değişimin en belirgin parametresi olarak alınmakta ve ona yönelik tutumlar daha bir hassaslaşmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet algıları geleneksel cinsiyet rolleri çerçevesinde yeniden örgütlenmeye çalışılmaktadır. Kadına dair kültürel anlayışların, tarihsel olarak en yaygın meşrulaştırma aracı olarak da istihdam edilen din ile meşrulaştırılması,³ bu anlayışlara en

³ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, İnsan Yayınları, İstanbul 1993, s.65.

köklü değişim süreçlerinde bile bir direnç kazandırmıştır. ⁴ Dolayısıyla göç gibi köklü bir değişim sürecini içeren dönüşümlerde dahi kadın konusundaki algı ve tutumlar muhafaza edilebilmektedir.

Kadınların göç sonrasında yaşadıkları psiko-sosyal ve kültürel sorunlarının boyutu ekonomik durumları ile yakından ilişkilidir. Daha iyi ekonomik şartlara sahip ailelere mensup kadınlar, göçten sonra mekân olarak daha iyi yerlere yerleşmekte ve o çevrede kabullenilişleri bu imkânlara sahip olmayan ailelerden çok farklı olmaktadır. Genellikle mallarını geride bırakıp büyük ekonomik kayıplarla şehir merkezine zorunlu olarak gelen göçmenler şehrin, alt yapı bakımından yoksun mahallelerine yerleşmekte ve buralarda ciddi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Gecekondu mahallelerindeki dayanışma ilişkileri sorunları bir ölçüde hafifletmekteyse de boşaltılan köylerden gelen kırsal yardımlar kesildiği için ekonomik sıkıntılar olanca ağırlığını hissettirmeye devam etmektedir.

Kırsalda çalışıp üreten, aile ekonomisine katkıda bulunan kadınlar göçle birlikte mesleki becerilerinin şehir ortamında bir getirisi olmadığından ekonomik olarak salt bir tüketici konumuna düşmektedirler. Göç sırasında beraberlerinde getirdikleri geçimlik kaynakların bir süre sonra tükenmesi ve erkeklerin vasıfsız işçi konumunda iş bulamamaları nedeniyle aile ciddi ekonomik bunalım içine düşmektedir. Bu durum aile içindeki gerilim ve şiddet ortamını beslemektedir. Şiddet ise en fazla kadına yönelik olmaktadır. Bu ortamda kendisini değersiz hisseden kadın çeşitli psikolojik sorunlarla karşılaşmaktadır.

Diyarbakır'a göç eden kadınların -özellikle ilk nesil-gündelik hayatı çoğunlukla evi ile sınırlanmaktadır. Kırsalda kadının üretim gücüne ihtiyaç duyulması, cemaat toplumu ilişkilerinin bireyler arasında oluşturduğu karşılıklı güven ortamı kadınların ev dışındaki etkinliklerinin sınırlarını genişletirken, şehir ortamının yabancılığı ve

⁴ Musa Carullah, *Hatun*, Kitabiyat, 3. Baskı, Ankara 2002, s.8.

oluşan güvensizlik ortamı kadının, evi dışındaki etkinliklerinin hoş karşılanmamasına neden olmaktadır.

Kırsaldaki geleneksel aile ve akraba ilişkileri göç sonrasında değişime uğramaktadır. Şehir ortamında erkekler daha baskıcı roller benimsemekte, kadından koşulsuz olarak itaat etmesini istemektedir.⁵ Böylece kadınla sınırlı ve düzeysiz bir iletişim kurmaktadırlar. Oysa kadının karşılaştığı sorunlar onun aile içinde sağlıklı iletişim kurmasını zorunlu kılmaktadır. Bu problemlili iletişim biçimi, kadının yalnızlaşmasına/ içine kapanmasına neden olmakta ve yaşadığı psikolojik sorunların daha da ağırlaşmasına yol açmaktadır. Kırsalda sosyal destek bağları ve cemaat içi duygusal paylaşım ile daha kolay baş edebileceği bu gibi sorunlarla baş başa kalan göçmen kadın çaresiz kalmakta bu çaresizlik onu hayatı konusunda radikal kararlar almaya sevk edebilmektedir.

Diyarbakır'ın 1990'lı yıllarda gerçekleşen zorunlu göç dalgasında, kırsaldan gelenleri kentlilik değerleri ile dönüştürme bağlamında hazmetme potansiyeline sahip olmaması, yoksulluğun geliştirdiği şiddet kültürü, ikinci neslin farklı beklentilerinin artırdığı kuşak çatışmaları vs. sebeplerin de etkisi ile kadınlar arasında intihar olayları -2003 verileri esas alındığında- ciddi bir artış göstermiştir.⁶ Göç sonrasındaki hızlı değişim sürecinde yaşanan sorunlar -kimlik bunalımı ve kendini değersiz görme, kültür endüstrisinin beslediği lüks hayat özlemi ile sahip olunan imkânlar arasındaki uçurumun neden olduğu hayal kırıklıkları, kız çocuklarının eğitim taleplerinin engellenmesi, aile içinde şiddet tabanlı iletişim-iletişimsizlik, dini inançlardaki zayıflık ve batıl inançlar- kadınların bireysel ve toplumsal eylemlerinde gerilimlere neden olan bazı nedenler olarak

⁵ Nebahat Akkoç, 'Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Namus Adına İşlenen Cinayetleri Önleme ve Bu Konuda Toplumsal Duyarlılık Geliştirme', *Sosyolojik ve Hukuksal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu*, Diyarbakır 2003, Ed.: Talip Atalay, İlknur Uluğ, S. Ahmet Atak, s.88.

⁶ Aytekin Sır, 'Töre ve Namus Cinayetleri-Toplumsal Yapı İlişkisi', *Sosyolojik ve Hukuksal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu*, Diyarbakır 2003, Ed.: Talip Atalay, İlknur Uluğ, S. Ahmet Atak, s.132-135.

sayılabilir. Kent hayatının stresli, gergin, saldırgan ve taciz altında olmaları⁷ kadınlar açısından durumu daha da ağırlaştırdığı söylenebilir.

Sosyo-ekonomik düzey olarak daha düşük hayat standartlarında yaşamakta olan ve çoğunlukla Fiskaya, Suriçi, Şehitlik, Benusen, Aziziye ve Bağlar gibi az gelişmiş mahallelerde oturan kadınlar daha çok, iktidarla etnik bir söylem düzleminde hesaplaşmayı öne çıkaran siyasi ve kültürel oluşumlara ilgi göstermektedirler. Söz konusu siyasi söylemler bir taraftan çeşitli eşitsizlikleri kadın üzerinden dillendirirken diğer taraftan kadını geleneksel kimliğinden sıyrılma konusunda güdülemektedirler. Bu yöndeki telkinleri olumlayan davranışlar sergileyen kadınlar aile içinde çok boyutlu sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Zaten eğitim düzeyi ve kültürel altyapısı hazır olmadan böyle bir değişim talebinin kadın açısından istenen sonuçları doğurması beklenemez.⁸

Göç ve Kadın Dindarlığının Dönüşümü

Günümüzde dinin ve dindarlığın sosyal pozisyonlarına ilişkin tartışmaların önemli bir ünitesini de kadın ve onun dini hayatı oluşturmaktadır. Bu tartışmalarda, kadının iç dünyasında olduğu gibi yaşadığı toplumda da köklü alt-üst oluşlara neden olan göç olgusunun kadının dini hayatını nasıl etkilediği konusu akademik çalışmalara da konu olmaktadır.⁹

Din ve toplum, karşılıklılık esasına dayalı olarak etkileşirler. Toplumsal bir kurum olması itibari ile din, içinde hayat bulduğu

⁷ Mazhar Bağlı, 'Batman İntiharları Özgürlüğün ve Geleneksel Toplumsal Yapının Kentsel Kurgusu', *Kriz Dergisi*, 12 (1), s. 21-40

⁸ Abdussamet Kaya, *Göç Bağlamında Kadının Dinsel Dönüşümü (Diyarbakır Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE (2007), s. 47.

⁹ Esra Aslan, *Şehirleşme ve Din- Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE (2014) Abdussamet Kaya, *Göç Bağlamında Kadının Dinsel Dönüşümü (Diyarbakır Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE (2007); Demir, Betül, *Kadın Dindarlığına Sosyolojik Bir Bakış*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, EÜSBE (2009)

toplumun temel dinamiklerini hem etkiler hem de onlardan etkilenir.¹⁰ Toplumsal bir kurum olma niteliği itibari ile din, toplumsal bünyede meydana gelen değişimleri olumlu veya olumsuz yönde etkilediği gibi aynı zamanda bu değişimlerden de etkilenir. Bu manada genel olarak bir topluluğa ne oluyorsa, o topluluğun inançlarına ve bu inancı biçimlendiren ve devam ettiren sembollere de aynısı olur.¹¹ Bu durum dinin ve onun tezahür biçimi olan dindarlığın, toplumun değişim ve dönüşüm süreçlerine eşlik eden önemli bir faktör oluşunu ifade eder. Bir başka ifade ile dindarlık durağan bir seyir izlemeyip zaman içerisinde biçimsel olarak değişime tabi olan bir olgudur.¹² Dinin toplumsal yapı ve dinamikleri ile olan yakın münasebetinden dolayı örneğin bir ferdin zihniyet dünyasını çözümlenmeye ilişkin bir çabada, öncelikle onun içinde bulunduğu sosyo-kültürel yapıyı anlama ihtiyacı vardır.¹³ Çünkü insanların içinde buldukları zamanlar ve mekânlar değiştikçe dini hayatın beraberinde getirdiği tecrübeler ve bu tecrübeler ışığında karşılaşılan belirsizlikler ve soru(n)lar farklılıklar arz edebilmektedir.¹⁴ Şehirleşme olgusu ile birlikte insanların dine olan ilgilerinin azalacağı fikri sosyal bilimcilerin genel kabulü haline gelmişken, Türkiye gibi geçiş toplumlarında daha çok bu durumun tersi istikamette bir durum söz konusu olmaktadır. Bu toplumlarda sanayileşme ve toplumsal değişmeye paralel olarak “dindarlık”ta ve hatta geleneksel dindarlık formlarında bir artış görülmektedir.¹⁵

Toplumun yapısını ve işleyiş biçimini temellerinden yoklayan göçün, göçten en fazla etkilenen toplumsal grup olan kadınların dini

¹⁰ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.52–53.

¹¹ Clifford, Geertz, *İslam Observed*, The University of Chicago Press Chicago & London; 1971, s.56.

¹² Yasin Aktay, ‘Farklılık Politikaları ve Türkiye Dindarlığı’, *İslamiyat V* (2002), S.4, s.42.

¹³ Zeki Aslantürk, *Kutsalın Dönüşü Yeni Toplum Arayışları*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998, s. 69.

¹⁴ Burhanettin Tatar, ‘Modernliğin Alaca Karanlığında Dini Hayat’, *Diyanet Aylık Dergi* (2007), S.195, s.7.

¹⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2005, s.408-409.

hayatını da bir şekilde etkilediği muhakkaktır.¹⁶ Bu etkinin yönü ve gücüne yönelik bildirimler ise, din konusundaki süre giden tutum ve tartışmalara paralel tarzda eşlik etmektedir. Eğitim düzeyi, ekonomik koşulların keyfiyeti, medeni durum, geniş veya çekirdek aile yapısı, ev dışında ücretli çalışma veya ev eksenli bir hayat sürdürme gibi etkenler kadınların hayata dair genel tasavvurlarında olduğu gibi dini hayatındaki inanç, tutum ve davranışlarında da belirleyici olabilmektedir.

Türkiye’de şehirleşme süreci içinde, modernlik algısı ve kültürel kimlik değişmiştir. Köyden şehre göç eden kadın beraberinde getirdiği değerlerini muhafaza ederek ve kimliğini koruyarak şehirleşme çabası içine girmektedir. Kırsalda hayatın dış dünyaya kapalı ve kurallarının kesin sınırlarına karşın özellikle genç kızlar taşradan şehre geldiği zaman, başta kitle iletişim araçları olmak üzere birçok yönden ‘modernlik’ propagandasıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadınlar, 1980’li yıllardan sonra ve özellikle 1990’lı yıllardan itibaren belirgin bir biçimde, kültürel kimliklerini koruyarak modernleşme yolunu seçmektedirler.¹⁷

Din ile sosyo-kültürel çevre arasında sıkı bir ilişki olduğu gerçeğinden ötürü, dini hayatın şekillenmesinde etkili olan temel toplumsal ve kültürel etkenleri ele almak, din ile sosyo-kültürel arka plan arasındaki ilişkiyi anlamak bakımından önemlidir. Bu sayede ibadet alışkanlıkları, kişisel davranış ve tutumlar, aile içi yaşam ve toplumsal yaşama yönelik tutum ve davranışlar temelinde bir dindarlık değerlendirmesi daha kolay yapılabilir.¹⁸ Göçün sosyo-kültürel yapılarda meydana getirdiği değişimle birlikte insanların dini inanç ve yaşantılarında da, radikalleşmeden, ilgisiz tutumlara

¹⁶ Esra Aslan, *Şehirleşme ve Din- Diyarbakır’da Kadın Dindarlığı*, MÜSBE (2014) s.158.

¹⁷ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 2010; Tarhan, Nevzat, *Göç ve Kadın*, http://www.mcatürk.com/mca_icerik_detay.php?icerikid=240 (03.06.2006)

¹⁸ Necdet Subaşı, ‘Türk(iye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler’, *İslamiyat*, V (2002), S.4, s.20.

varan çeşitli görünümeler ortaya çıkmaktadır. Bu farklılaşmada göç sürecinin seyir biçimi, yerleşilen yer, ekonomik durum gibi faktörler etkili olmaktadır.

Göç ile birlikte gelen şehir ortamında yeni değerler üretilmekte ve kimlikler yeniden inşa edilmektedir. Din ise bu sürece inanç, dini pratikler ve sosyolojik düzeyde yeni açılımlarla katılmaktadır. Toplumun diğer iç dinamikleri ile karşılıklı etkileşim ilişkisi içinde olan din, göç sürecinde gelenekselden moderne doğru evrilen anlayış ve yaşantılara yeni söylemlerle eşlik etmektedir. Modern hayat tecrübesi öncesinde geleneksel toplumların en belirgin özelliklerinden biri de sembolik bütünleştirmelerin din yolu ile gerçekleştirilmesidir. Göç, modernleşme sürecine ciddi ivme kazandırmaktadır. Bu süreçte toplumsal dini dünyayı inşa eden söz konusu sembolik bütünleştirmelerin önemli ölçüde bir takım tehlikelere maruz kalması¹⁹ bahsedilen farklılaşmaya bir örnek olarak gösterilebilir.

Sosyalleşme ortamı ile dini kimlik arasında sıkı bir ilişki vardır. Dini kimlik, büyük oranda zaman ve mekân faktörleri tarafından belirlenir ve daima zaman ve mekân faktörlerine dayanır. Başka bir ifade ile kimlik büyük oranda temel sosyalleşme sürecinin sonucunda şekillenir. Sosyolojik araştırmalar, insanların dini tercihlerinin ve devam ettikleri dini rotanın, birlikte iştirak edilen sosyal ağlar, kurulan ilişkiler ve kişisel duygusal münasebetlerle ilgili olduğunu göstermiştir.²⁰ Sözelimi insanoğlunun şehirlerde, şehirlerin dışında olduğundan farklı düşündüğü, hissettiği, tepki verdiği bilinen sosyolojik bir vakiadır.²¹ Öte yandan Şehirlerde yaşayan insanların toplumsal yaşantılarını ve çevrelerini

¹⁹ Necdet Subaşı, agm, s.17-40.

²⁰ Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev.: İhsan Çapçioğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Kitabevi, Ankara 2006, s. 73-94.

²¹ Don Martindale, 'Önsöz', *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, Max Weber, çev.: Musa Ceylan, Bakış Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2003, s. 37.

dönüştürmelerinde etkili olan inançları, şehirlerin gelişim seyrini de belirlemiştir.²²

Göç çok hızlı ve köklü bir değişim ve dönüşüm sürecini işaret etmektedir. Bu hızlı sosyal değişim ortamında, ferdi ve toplumsal düzeylerde, başta psikolojik, ekonomik ve sosyal boyutlar olmak üzere birçok sorun ortaya çıkmaktadır. Karşılaşılan bu kaotik ortamda din bir “kurtuluş” aracı haline gelmekte, yeni fonksiyonlar yüklenmektedir. Hızlı şehirleşme ile kaybolan ve özlenen “cemaat” hayatı tarikatlardan, ideolojik İslam’a kadar geniş bir yelpaze içinde yeniden “yaratılmaktadır”.²³

Din sosyal işlevleri itibari ile değer yargılarını ve kültürel değerleri kutsallaştırmak suretiyle toplum ve fert hayatı için önemli olan devamlılık ve istikrara büyük katkılar sağlar.²⁴Örneğin travmatik bir seyirle gerçekleşen göçlerle oluşan buhran ve bunalım zamanlarında kadınlar dine yönelmekle²⁵ dini gruplara erkeklere göre daha fazla ilgi göstermekte,²⁶ söz konusu travmatik durumun dini anlamlılığını sağlayarak (teodise), maruz kalınan sürecin olası ağır sonuçlarını daha hafif his etmektedirler.

Geleneksellikten modern hayata bir evrilme süreci olarak ta alınabilen göç olgusu boyunca cinsiyetler bağlamında en fazla dönüşüme uğrayan şey kadının statü ve rollerine ilişkin algı ve tutumlar olmaktadır. Şehir hayatı kadının kendi benliği hakkındaki anlayışını değiştirmektedir. Bu durum kadının diğer insanlarla kurduğu ilişki biçimini yeniden formatlamakta hatta onun yaratıcıya yönelik ilgi, tutum ve davranışlarını dönüştürebilmektedir.

Kırsal hayat içerisinde kadınlar dini, geleneklerle katışık bir durumda yaşarlar. Geleneklerin keskin sınırları ve yaptırım gücü bazı

²² Turgut Cansever, *Ev ve Şehir*, İnsan Yayınları, İstanbul 1994, s.136.

²³ Mümtazer Türköne, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, 2006, s. 311-312

²⁴ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, s.18.

²⁵ Veysel Uysal, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, Dem Yayınları, İstanbul 2006, s.13.

²⁶ Niyazi Akyüz, *Gecekondularda Dini Hayat ve Kentleşme*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2007, s.198

kalıp tutum ve davranışların sürekliliğine teminat sağlamaktadır. Bu durumda dini davranış ile geleneksel uygulamalar arasındaki çizgi belirsizleşmektedir. Değişim ajanları ile arasına mesafe konan ve geleneğe bağlı kalması erkeklere kıyasla daha çok beklenen kadının dini davranışlarındaki, harekete getirici temel sâikinne olduğunun belirlenmesi ve davranışın dinîliğinin tespiti daha zordur. Şehir ortamında ise dış baskıyı etkin kılan geleneksel evrenin dışına çıkabilmesine paralel olarak kadının, davranışları hakkında öncekinden daha özgür kararlar alabilme imkânına sahip olmasıyla dini davranışları özelleşmekte ve billurlaşmaktadır.

Göç sonrasında modernleşme olgusu ile karşılaşan kadın, geleneksel kayıtlardan uzaklaşmakta fakat yeni ortamda, dindarlığı bir ara form boyutunda yaşamaktadır. Bu süreçte, bir yandan şehre uyum sağlama çabaları ve farklılaşan ihtiyaçlar, diğer yandan modernleşme ajanlarının baskısı, onu din ile ilişkilerinde konjonktürel tutum alma davranışına sevk edebilmektedir.²⁷

Müslüman toplumlarda erkeklerin toplumsal nitelikli etkinliklerde daha çok yer almaları²⁸, genelde erkeklerin katıldığı Cuma ve Bayram Namazlarının mutlaka cemaatle kılınması, yine Cenaze Namazı'nın da erkekler tarafından kılınma geleneği benzeri toplu gerçekleştirilen ibadetlere katılım erkeklerin dinî sosyalleşmelerine pozitif katkı sağlar.²⁹ Kadın ise bu fırsatlardan hemen hemen tamamen yoksundur. Geleneğin şekillendirdiği anlayış içerisinde erkeklerin daha bir önde sayılması ve kadının yukarıda belirtildiği gibi toplumsal içerikli ibadet törenlerine katılamaması,

²⁷ Betül Demir, *Kadın Dindarlığına Sosyolojik Bir Bakış*, EÜSBE (2009), s.31

²⁸ Celaleddin Çelik- İlkay Şahin, 'Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri', *Toplum Bilimleri Dergisi* (2006-2009) sayı: 1-3, s. 141-146.

²⁹ Talip Atalay, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*, Dem Yayınları, İstanbul 2005, s. 209.

onun kendi dini pratiklerini folk tipi özelliklerle geliştirmesini ve sürdürmesini sağlamıştır.³⁰

Toplumsal farklılaşmanın olmadığı geleneksel toplumlarda çeşitli toplumsal işlevlerin din tarafından yerine getirildiği genel kabulünden hareketle, kırsalda dindarlığın sosyal boyutunun şehir hayatına göre daha yoğun bir biçimde yaşandığı varsayılabilir. Ancak sosyal içerikli dini ibadet ve uygulamaların erkekler tarafından icra edilmesi, kadınların söz konusu ibadet ve uygulamalardan dışlanmış olması bu genel kabulün kadınlar açısından geçerliliğini sorunlu kılmaktadır. Oysa şehre gelip yerleşen kadın ilk şaşkınlığını üzerinden attıktan sonra, sosyal ve ekonomik gücü oranında çevresine açılmaya çalışmakta, yalnızlık hissi ve yabancılaşma gibi durumların da tetikleyici etkisi ile tarikat, cemaat ve diğer dini oluşumlara katılmaktadır. Bu vesile ile sohbet, konferans, miting ve kermes gibi etkinliklerde bulunmakla kendisine çok çeşitli fırsatlar sağlamaktadır. Şu halde göçü müteakip dönemlerde göçmen kadının dini hayatında sosyal boyutun, kırsalda olduğundan daha işlevsel olduğu söylenebilir.

Şehrin modern parametreleriyle girilen ilişki oranında, kadınların din ile ilişkisi, anlayış ve uygulama boyutlarıyla kırsaldakinden oldukça farklılaşmaktadır. Dini bilgi otoritelerinin çoğullaşması, din ve dindarlık hakkında yapılan yorumlardaki renklilik, şehir hayatının karmaşık çok boyutluluğu vs. dindarlık anlayışlarını görecelileştirebilmektedir. Bu durumda "bence" diye başlayan dindarlık tanımları daha sık ifadelendirilmektedir. Sıkça rastlanan bu yaklaşımlar, giyim kuşam, cinsiyetler arası iletişim, modern tüketim alışkanlıklarını olumlama, dini hayata parçalı yaklaşım gibi anlayışlarla, dindarlığın tezahür alanlarını - kırsal dindarlıktaki standartlardan farklı olarak- renklendirmektedir.

³⁰ Raphael, Pattai, "Halk İslamı", çev.: Mustafa Arslan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, (2002) sayı: 3, s.235.

Modern hayat, kadınların daha çok dışarıda olduğu bir toplumsal örgütlenme biçimini beraberinde getirmiştir. Toplumun yeni bir organizasyon biçimiyle örgütlenmesine işaret eden bu süreç içinde dini kavram ve semboller de yeni anlam ve bağlamlar ile ortaya çıkmaktadır. Örneğin başörtüsü konusunda geleneksel dönemlerden farklı bir vurgunun ortaya çıktığı görülmektedir.³¹ Başörtüsü dini gerekliliği ile birlikte, güvensiz şehir ortamında, kadının ev dışındaki etkinliklere katılmasında bir güvenlik enstrümanı olarak işlevselleştirilmektedir. Başörtüsünün, modernleşmenin yozlaştırıcı etkilerine bir mesafe koyma, geleneksel anlayıştaki toplumsal cinsiyet ayırımının silikleşmesi tehlikesine karşı bir bariyer olarak istihdamı da söz konusu olabilmektedir.

Göçmen kadınların dini gruplara olan ilgisine bakıldığında ekonomik ve sosyal yaşam düzeyi olarak orta tabakadaki kadınların cemaat ve tarikatlara daha çok ilgi gösterdikleri görülmektedir. Bu dini gruplara katılım gösteren göçmen kadınlar, dini sohbet, konferans ve kermeslere katılmak sureti ile ev dışına daha rahat çıkmakta, dini grup içinde geliştirilen ekonomik ve sosyal dayanışma ağları sayesinde dezavantajlı durumlarını kısmen de olsa iyileştirme imkânlarına kavuşmaktadırlar. Bu durum diğerlerine göre, göçmen kadınların mutad olarak karşılaştıkları sorunlardan bazıları ile başa çıkma imkânlarına da kavuştukları anlaşılmaktadır.³² Bu kadınlar göç sonrası yaşanan aidiyet ve kimlik krizi ile beliren yalnızlaşma sorunlarını, bağlı buldukları dini grup içindeki dayanışma ile kendilerine sosyal destek bağları sağlamakta ve bu sorunlarını hafifletebilmektedirler. Bu vesile ile dini toplantı, konferans kermes gibi sosyal içerikli etkinliklere katılan kadın bir taraftan sosyal ihtiyaçlarını karşılama fırsatı bulmakta diğer taraftan kentsel modernleştirici araçları kullanma yönündeki eğilimi artmaktadır.

³¹ Nazife Şişman, "Türk Akademisinin İmkânsız; Başörtüsünü Anlamak", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu Tebliğleri*, Ed.: İsmail Kara, Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.579-590

³² Abdussamet Kaya, *Göç Bağlamında Kadının Dinsel Dönüşümü (Diyarbakır Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE (2007), s. 47.

Kırsalda çeşitli gerekçelerle okutulmamış kadınlar şehirlere göç ettikten sonra okuma-yazma kursları, toplum okuma merkezleri gibi yerlere devam etmek sureti ile okuma yazmayı öğrenebilmektedirler. Böylece dinsel yazılı bilgi kaynaklarından doğrudan yararlanabilme imkânına kavuşmaktadırlar.

Dindarlığın bilgi boyutunda da kırsalda ve şehirdeki parametreler değerlendirildiğinde şehirli kadının lehine bir farklılığın olduğu görülmektedir. Kırsalda dini bilgi çoğunlukla sözel olup eleştiriye kapalı ve çoğul anlayışlara mesafelidir. Bilgiyi işleme ve sunma yetkisi sadece bilgi kaynağı olan otoriteye hasredilmektedir. Bu atmosferde dini bilginin, dinin ana kaynaklarıyla uyumluluğu pek irdelenmez. Bu sebeple kırsalda popüler inançlar kendine daha kolay yer edinmektedir. Şehir ortamında ise dini bilgi için daha çok yazılı kaynaklara ve kitle iletişim araçlarına başvurulmaktadır. Dışarıya kapalı dini gruplar hariç tutulduğunda, bilgi kaynaklarının farklılaşması ile, dini otoritelerin dini bilgi üzerindeki hâkimiyeti esnemektedir. Kırsalda, daha çok kutsallaştırılmış şahsiyetler ekseninde şekillenen dindarlık anlayışı, kentsel ortamda dinsel olana ulaşmanın kolaylaşması ile dönüşmeye başlamıştır.³³ Şehir ortamında okur-yazarlıktaki artışın, dini bilgi kaynaklarına doğrudan başvurmayı mümkün kılacağından, kadınların dini bilgi otoritelerine bağımlılığını azaltabileceği düşünülebilir.

Kadının göç sonrasında şehir ortamındaki yeni kimliklenme çabalarında din farklı düzeylerde etkili olmuştur. Şehirlerimizin kırsaldan gelenleri ekonomik ve sosyal olarak özümseyecek yeterlilikte olmaması diğer birçok konuda olduğu gibi dini kimliğin yeniden inşasında da çeşitli patolojik durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin şehir kültürü ile bütünleşemeyen yeni şehirliler bir tür kültürel gettolaşma tablosu içinde dini, radikal yorumlarla bir çatışma unsuru olarak işlevselleştirebilmektedirler. Öte yandan geleneksellikten modernliğe geçiş sürecinde birçok

³³ Esra Aslan, *Şehirleşme ve Din; Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE (2014), s. 202.

gerilim alanları oluşmaktadır. Bu süreç geleneksel dindarlık anlayışlarından kopuşu veya bu anlayışlardaki devamlılığı aynı anda içerebilmektedir.³⁴ Bu vasatta dindarlık da bazı melez desenler şeklinde tezahür edebilmektedir.

Ekonomik ve sosyal imkânsızlıkların beraberinde getirdiği sorunlar yumağı kadının manevi değerlerinde de aşınmaya neden olabilmektedir. Suçun ve kanunsuzluğun yoğun olduğu, sosyal kontrolün zayıf ve suçun gizlenme fırsatının daha rahat bulunduğu çarpık yapılaşma alanlarında ahlaki dejenerasyon ve çarpık ilişkiler yaygınlık göstermektedir. Örneğin, Güneydoğu’nun metropol şehri sayılan Diyarbakır’da son dönemlerde cinsel suçlarda anormal bir artış olduğu konusunda ülke çapında çeşitli spekülasyonlar yapılmıştır.³⁵

Göçmenlerdeki gelecek kaygısı köklü değerlerde aşınmalara yol açmaktadır. Örneğin kendileri için uygun görmemelerine rağmen kadınlar, gelecekle ilgili güvence altına alma ümidiyle, çocuklarının “uygunsuz” giyimlerinde hoşgörülü ve bağışlayıcı olabilmektedirler.³⁶ Özellikle genç kuşak göçmen kadınlar, yoksunluk duygusunun etkisiyle, popüler kültür endüstrisinin tasvir ettiği ‘renkli’ hayatlara özenmekte ve bu uğurda dini ve ahlaki değerleri törpüleyebilmektedirler.

1990’lı yıllarda özellikle Güneydoğu Anadolu’da köylerinden göç ettirilen kadınlar, uğradıkları çok yönlü travmatik sıkıntılar ve şehir ortamının milliyetçi duyguları besleyip forse etmesi ile milliyetçi siyasi oluşumlara katılmaya daha fazla eğilim göstermişlerdir. Kadınlar bu oluşumları dönüştürmüşler, aynı zamanda, kendilerine ilişkin benlik algıları,-örneğin toplumsal cinsiyete ilişkin yargıları- farklılaşmıştır. Köklü bir zihniyet dönüşümünü anlatan bu durumun kadınların dindarlık anlayışlarını

³⁴ Bahattin Akşit vd., *Türkiye’de Dindarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

³⁵ Diyarbakır’da fuhuş konusunda bk: Ahmet Sümbül, *Güneydoğuda Fuhuş*, Elma Yayınları, Ankara 2005.

³⁶ Cihan Aktaş, *Sistem İçinde Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul 1991, s.100

da etkilediği açıktır. Örneğin politize olmuş orta yaş milliyetçi kadınlar bir taraftan modern zamanların siyasi ve sosyal değerlerini hak olarak talep ederlerken, öte yandan -giyim tarzını, kimliğin sembolik bir işareti olarak kodlayarak-,³⁷ modern dindar Müslüman kadınların örtünme biçimi olan başörtüyü örtmeyi ve pardesü giymeyi reddetmekte, yerel ve kültürel kimliğe göndermeyi içeren beyaz tülbent takmayı tercih etmektedirler. Yine erkeklerle tokalaşma konusunda, (kendilerini dindar kabul edenler bile) oldukça müsamahakâr davranmaktadırlar. Bütün bunlar Diyarbakır'da milliyetçi Kürt kadınlarının yeni ve farklı bir dindarlık anlayışına işaret etmektedir.³⁸

Kadınlar erkeklerden farklı olarak duygusallıkları, aile bireylerine bağlılıkları, gelecek ile ilgili beklenti ve kaygıları gibi nedenlerden dolayı, özellikle iyilikleri celb etme ve kötülüklerden korunabilme adına başvuru popöler inanç ve uygulamalara daha fazla ilgi göstermektedirler. Göçmen kadınlar gelecek endişesi ve yalnızlaşma tehlikesi gibi nedenlerden dolayı bu popöler inanç ve uygulamaları şehir hayatına taşımaktadırlar. Şehirde kadının boş vaktinin artması, ulaşımın kolaylaşması, ilgi çekici, farklı inanç ve uygulamalarla daha çok karşılaşması gibi durumlar popöler inanç ve uygulamaların sürdürülmesinde etkili olmaktadır. Öte yandan okuryazarlığın artması, din eğitiminin kitlelere daha etkin biçimde sağlıklı olarak verilecek imkânlarla ulaşılması gibi sebeplerle popöler dindarlık zayıflamaktadır.³⁹

Kadınların popöler dini inanç ve uygulamalara daha yoğun iltifat etmesinde, toplumsal konumları ve eğitsel imkânsızlıklarının yanında, halk kitlelerinin eğitiminde hikâyeci metodun ağırlıklı olarak kullanılması, yazılı emirden daha çok sözlü olanın referans

³⁷ Kimberly, Hart, *Modernliği Dokumak*, çev.: Elçin Gen, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 16; Birsan Banu Okutan, *Popöler Kültür Din ve Kadın*, Düşün Yayınları, İstanbul 2013, s.166.

³⁸ Esra Aslan, *Şehirleşme ve Din- Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE (2014), s.297-298.

³⁹ Mustafa Arslan, *Türk Popöler Dindarlığı*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, s. 67,

alınması, özendirici ve sakındırıcı (terğib ve terhib) yöntemlerde korkunun öne çıkarılması, peygamber sevgisini aşlamak amacıyla onun insanüstü bir kişi olarak sunulması ve bunların temini için efsanelerin, mitolojik unsurların ve diğer dinlerden birçok anlayışın temel dini kaynaklara geçirilmiş olmasının da büyük etkisi olmuştur.⁴⁰ Şehirleşme ile okuryazarlığın yaygınlaşması dindarlıkta sözlü referanslar yerine yazılı kaynakların ve özellikle görsel medyadaki ortodoksi dindarlık sunumlarının, kadınların dindarlık anlayışının kitabi dindarlık lehine evrilmesi yönünde işlev gördüğü söylenebilir.

Diğer taraftan bilgi kaynaklarının çoğalması ve eğitim düzeyindeki artışın etkisi ile bireysel yorumların giderek artması dini otoritelere olan ilginin zayıflamasına neden olmuştur. Çeşitli modernleşme araçlarına ilgisi artan cemaat tipi dini oluşumlara katılan kadınlar gelenek ve modernliğin farklı algı ve yaşam biçimlerini birlikte tecrübe etmektedirler. Şehir yaşantısının, göçmen kadınlara seslerini yükseltme ve deneyimlerini dillendirme imkânı vermesi, onların kocaları ile ilişkilerinde geleneksel biçimlerin dışında, yeni ve talepkâr tutumlar geliştirmelerini sağlamaktadır.⁴¹ Kamusal alandaki artan görünürlülükleri ile İslamcı kadınlar da geleneksel cinsiyet rollerini aşındırma çabası içine girmekte ve bu süreçte dine ve dindarlığa dair algıları dönüşmektedir.⁴²

Kırsalda mekanik örgütlenme içinde kadın bireysel kararlar alma kudretinden yoksundur. Bu durum onun dindarlık anlayış ve uygulamalarında da söz konusudur. Ancak göç sonrasında ilk zorluklar aşıldıktan sonra dindarlığın sosyal boyutuna ilişkin olarak kadınların özellikle eş seçiminde dindarlık şartına önem verme, doğum kontrolüne taraftar olma, kendini dindar olarak

⁴⁰ Hatice KelpetinArpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001, s.376-377.

⁴¹ Tahire Erman, agm.

⁴² Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, 4. bs., Metis Yayınları, İstanbul 2011, s.141-146.

değerlendirme, kadınların bir işte çalışabilmesini olumlu karşılama gibi bireysel tutumları giderek artmaktadır. Kadınların dinî amaçlı bazı kurumsallaşmış faaliyetler (dernek, vakıf, vb.) aracılığı ile kamusal alana girme eğilimlerindeki artış, kadınların dini hayatında farklı açılımların tezahür etmekte olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de son dönemde meydana gelen ekonomik ve sosyal açılımlar, Avrupa birliği sürecinin etkisinde insan haklarında yapılan iyileştirmeler ve toplumda kadın yönelik hak ihlallerini önlemek amacıyla oluşan bilinç, kadınlara hizmet veren sosyal hizmet kurumlarının çabaları, çatışma ve şiddet ortamının nispeten yumuşaması, Türkçe bilmeyen göçmen kadınların zamanla Türkçe öğrenmiş olmaları gibi sebeplerle göçmen kadınların sosyal hayattaki görünürlüklerinde artış olduğu gözlenmektedir. Bu durum kadınların dini sosyal içerikli etkinliklere daha yoğun katılımlarında da önemli imkânlar sağlamaktadır. Kadınların, dini içerikli ev sohbetleri, hayır kermesleri, kutlu doğum mitingleri, hurka-i şerif ziyaretleri, camide kılınan teravih namazlarına katılım, cami Kur’an Kurslarına devam, taziye evlerine giderek taziyede bulunma gibi dini faaliyetlerde daha fazla görünür oldukları gözlenmektedir. Örneğin birkaç yıl önce Batman ve Diyarbakır’da yapılan peygambere saygı mitinglerine katılım yönünde kadınların gösterdiği ilgi birçok kimse için şaşırtıcı olmuştur.

Ak Parti hükümetlerinin İmam-Hatip okulları ve Kur’an Kurslarını yaygınlaştırması, İmam-Hatip lisesini bitirdikten sonra İlahiyat ön lisans ve İlahiyat Lisans Tamamlama Programında (İlitam) okuma fırsatlarına kolay ulaşabilme imkânlarının doğması ve daha önemlisi bu okullardan mezun olan kadınların diyanet ve milli eğitimde yoğun şekilde istihdam edilmesi ve kamusal alanda başörtüsü ile çalışma engelini ortadan kalkması, daha çok göçmen ve toplumun orta alt katmanlarında yer alan kadınların kendilerini ifade ettikleri radikal dini düşünceye sahip cemaat ve grupların bile örgün ve yaygın dini eğitim kurumlarına yoğun ilgi göstermelerine neden olmuştur. Bu durum kadınlara, belli bir düşüncenin

çerçevelediği kendi homojen alanlarından çıkarak farklı inanç ve uygulama biçimlerini benimsemiş diğer kadınlarla karşılaşma ve onlarla etkileşme fırsatları sunmaktadır. Farklı dini kimliklerin kendilerini temsil etme fırsatı bulması ile oluşan bu çoğul ortamda, kadınlar kendi dini anlayış ve uygulamalarına dair tutumlarını yeni bir değerlendirmeye tabi tutmaktadırlar. Öte yandan farklı dini anlayışları yakından görme ve onlarla etkileşme kadınların, farklı dini gruplara karşı hoşgörü anlayışlarını da besleyebilmektedir.

Diyarbakır'da, olağan üstü zamanlarda sokaklarda yaşanan gerilim ve oluşan güvensizliğin nispeten aşılmış olması, Kur'an Kursu sayısının artması⁴³ ve dolayısıyla Kur'an Kurslarına ulaşmanın daha kolay olması gibi faktörlerin, kadınların Kur'an Kurslarına ilgisini artırdığı gözlenmektedir. Bu durum bir taraftan kadınların dini bilgiyi daha *sağlam* kaynaklardan öğrenmelerine fırsat verirken, diğer taraftan onların dini sosyalleşmelerine uygun bir ortam sağlamaktadır. Ayrıca bazı camilerde kadınların da ibadet etmelerini (teravih namazı gibi) mümkün kılacak düzenlemelerin yapılmış olması⁴⁴da kadınların toplu ibadetler aracılığıyla dindarlığın sosyal boyutunu daha fazla tecrübe etme fırsatı buldukları söylenebilir.

Sonuç

Göç, beraberinde köklü toplumsal değişme sürecini de başlatmaktadır. Kadınlar açısından çok daha derinden ve sancılı olarak deneyimlenen göç olgusu, kadının topyekün sosyal hayatında ve bu arada onun dini hayatının bütün boyutlarında da farklılaşmalara yol açmaktadır. Kendine özgü sosyal ve siyasal dinamikleri ile Diyarbakır, özellikle 90'lı yıllarda aldığı yoğun göç dalgası ile adeta dini siyasi ve kültürel bir transformasyona uğramıştır. Kırsalda gelenekle iç içe geçmiş halde bulunan dini hayat,

⁴³ Diyarbakır'da, 2013 yılı itibari ile 70 Kuran Kursunun hizmet verdiği bildirilmiştir. Bk. Esra Aslan, *Şehirleşme ve Din; Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE (2014), s.206.

⁴⁴ Ejder Okumuş, "Olağanüstü Zamanlarda Din Hizmetleri Diyarbakır Örneği", *1. Din Hizmetleri Sempozyumu C. 1*, DİB yayınları, Ankara: 2008, s.598.

şehre göç ile birlikte, birçok faktörün etkisi ile gerek içerik, gerekse yoğunluk açısından çeşitlenmektedir. Kürt siyasal hareketi din karşıtı söylemini yumuşatmış ancak, özellikle kendi tabanında yer alan kadınların dini kimliklerini de nispeten dönüştürmüştür. Bu dönüşüm özellikle cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel algılar konusunda daha belirgindir.

Bilgi kaynaklarının çoğullaşması, dini sosyalleşme ajanlarının çeşitlenmesi, dini gruplara katılım, okuryazarlıktaki artış, dini bilgi kaynaklarına ulaşmanın kolaylaşması, boş zamanın artması, dini içerikli sosyal etkinliklere daha fazla katılım imkânının olması, kamusal alanda başörtüsüne yönelik yasakların kalkması, İmam-Hatip okulları ve Kur'an Kurslarının yaygınlaşması gibi etkenler şehirde kadın dindarlığını dönüştürmektedir.

KAYNAKÇA

Akkoç, Nebahat, 'Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Namus Adına İşlenen Cinayetleri Önleme ve Bu Konuda Toplumsal Duyarlılık Geliştirme', *Sosyolojik ve Hukuksal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu*, Ed.: Talip Atalay, İlknur Uluğ, S. Ahmet Atak, Diyarbakır 2003.

Akşit, Bahattin vd., *Türkiye'de Dindarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Aktaş, Cihan, *Sistem İçinde Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul 1991.

Aktay, Yasin, 'Farklılık Politikaları ve Türkiye Dindarlığı', *İslamiyat* V, S.4, (2002).

Akyüz, Niyazi, *Gecekondularda Dini Hayat ve Kentlileşme*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2007.

Arslan, Mustafa, *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yayınları, İstanbul 2004.

Aslan, Esra, *Şehirleşme ve Din: Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE (2014)

Aslantürk, Zeki, *Kutsalın Dönüşü Yeni Toplum Arayışları*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998.

Atalay, Talip, *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*, Dem Yayınları, İstanbul 2005.

Bağlı, Mazhar, 'Batman İntiharları Özgürlüğün ve Geleneksel Toplumsal Yapının Kentsel Kurgusu', *Kriz Dergisi*, 12 (1).

Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, İnsan Yayınları, İstanbul 1993.

Cansever, Turgut, *Ev ve Şehir*, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.

Carullah, Musa, *Hatun*, Kitabiyat, 3. Baskı, Ankara 2002.

Çelik, Celaledin – Şahin, İlkay, 'Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri', *Toplum Bilimleri Dergisi* (2006-2009) S.1-3, s. 141-166.

Demir, Betül, *Kadın Dindarlığına Sosyolojik Bir Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, EÜSBE (2009)

Erman, Tahire, "The Meaning of City Living for Rural Migrant Women and Their Role in Migration: The Case of Turkey", *Women's Studies International Forum*, (1997), Vol. 20, No. 2, s. 263-273.

Geertz, Clifford, *İslam Observed*, The University of Chicago Press, Chicago 1971

Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.

Göle, Nilüfer, *Melez Desenler*, 4. bs., Metis Yayınları, İstanbul 2011.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2005.

Hart, Kimberly, *Modernliği Dokumak*, çev.: Elçin Gen, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011

Kaya, Abdussamet, *Göç Bağlamında Kadının Dinsel Dönüşümü (Diyarbakır Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE (2007).

Kelpetin Arpaguş, Hatice, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001.

Martindale, Don, 'Önsöz', *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, Max Weber, çev.: Musa Ceylan, Bakış Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2003

Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2004.

Okumuş, Ejder, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

Okumuş, Ejder, "Olağanüstü Zamanlarda Din Hizmetleri Diyarbakır Örneği", *1. Din Hizmetleri Sempozyumu*, C. 1, DİB yayınları, Ankara 2008.

Okutan, Birsen Banu, *Popüler Kültür Din ve Kadın*, Düşün Yayınları, İstanbul: 2013.

Pattai, Raphael, "Halk İslamı", çev.: Mustafa Arslan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, (2002)

Sır, Aytekin, 'Töre ve Namus Cinayetleri-Toplumsal Yapı İlişkisi', *Sosyolojik ve Hukuksal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu*, Ed.: Talip Atalay, İlknur Uluğ, S.Ahmet Atak, Diyarbakır 2003.

Subaşı, Necdet, 'Türk(İye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler', *İslamiyat V*, S.4, (2002).

Sümbül, Ahmet, *Güneydoğuda Fuhuş*, Elma Yayınları, Ankara 2005.

Şeriatî, Ali, *Medeniyet ve Modernizm*, çev.: Ahmet Yüksek, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.

Şeriatî, Ali, *Her Hicret Bir İnkılâptır*, çev.: Hasan Elmas, İhtar Yayıncılık, İstanbul 1998.

Şişman, Nazife, "Türk Akademisinin İmkânsız; Başörtüsünü Anlamak", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyumu Tebliğleri*, Ed.: İsmail Kara, Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Tarhan, Nevzat, Göç ve Kadın, http://www.mcatürk.com/mca_icerik_detay.php?icerikid=240 (03.06.2006)

Tatar, Burhanettin, 'Modernliğin Alaca Karanlığında Dini Hayat', *Diyanet Aylık Dergi* (2007), S.195.

Türköne, Mümtazer, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, 2006.

Uysal, Veysel, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, Dem Yayınları, İstanbul 2006.

Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev: İhsan Çapçioğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Kitabevi, Ankara 2006.